

ЦИВІЛІСТИКА, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

ГЛАВАЧ І. І.,
здобувач кафедри цивільного права
(Юридичний інститут
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника)

УДК 347.651.4

МОМЕНТ ВИНИКНЕННЯ У СПАДКОЄМЦІВ ПРАВ ЩОДО СПАДЩИНИ:
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Наукова стаття присвячена теоретичним проблемам характеристики моменту набуття прав щодо спадщини спадкоємцями. На основі аналізу законодавства, практики правозастосування та доктринальних підходів у науковій праці сприймається позиція щодо доцільності розмежування таких категорій як «момент набуття права на спадщину як майнового права (об'єкт спадкування)» та «момент виникнення права власності на спадкове майно як на об'єкт нерухомого майна» у тих випадках, коли до складу спадщини входить нерухоме майно.

Ключові слова: *спадкові правовідносини, спадкоємці, юридичні факти у спадкових правовідносинах, прийняття спадщини, момент набуття прав на спадкове майно.*

Научная статья посвящена теоретическим проблемам характеристики момента приобретения прав относительно наследства наследниками. На основе анализа законодательства, практики правоприменения и доктринальных подходов в научной работе воспринимается позиция о целесообразности разграничения таких категорий, как «момент приобретения права на наследство, имущественное право (объект наследования)» и «момент возникновения права собственности на наследственное имущество. Право на объект недвижимого имущества» в тех случаях, когда в состав наследства входит недвижимое имущество.

Ключевые слова: *наследственные правоотношения, наследники, юридические факты в наследственных правоотношениях, принятие наследства, момент приобретения прав на наследственное имущество.*

The scientific article is devoted to theoretical problems of characteristics of procurer's moment in persona inheritance by heirs. On the basis of legislation, enforcement and doctrinal approaches is perceived position about expedience of differentiation such categories as „the moment in persona for inheritance as a property (object of inheritance)» and „the moment of emergence of title of inheritance as real property».

Key words: *hereditary relationship, heirs, legal facts of the ancestral relationship, inheritance, time of acquisition of rights to the estate.*

Вступ. На сьогодні одним із найоптимальніших критеріїв класифікації учасників спадкових правовідносин є критерій їх поділу за сукупністю суб'єктивних цивільних прав та обов'язків, що їм належать на: а) учасників, які наділяються усією сукупністю прав та обов'язків, що переходять в порядку спадкового правонаступництва – спадкоємці; б) учас-

ників, які наділяються окремими правами та обов'язками, що переходять в процесі спадкування – відказоодержувачі, особи на користь яких здійснено покладення; в) учасників, які не мають жодних прав щодо спадкового майна, проте наділяються обов'язками щодо його охорони, сприяння у реалізації прав спадкоємців щодо спадщини та оформлення спадкових прав – виконавці заповіту, нотаріуси, оцінювачі майна, свідки тощо. Права та обов'язки, що їм належать, пов'язані із їх вступом у спадкові правовідносини, який здійснюється на основі юридичних фактів. Звичайно, що кожен із перелічених вище учасників не вступає у спадкове правовідношення за однакового набору юридичних фактів (взагалі складно увявити заповіт із встановленням сервітуту, заповідальним відказом, з призначенням виконавця заповіту), а характеризуються тим, що в основі вступу їх у спадкове правовідношення лежать специфічні для кожного з них як юридичні факти, так і момент вступу відповідно.

Традиційно у спадковому праві йдеться про поєднання кількох юридичних фактів, які у сукупності утворюють складний юридичний склад. Спадкування саме на основі юридичного складу, як відзначає Ю. О. Заїка, виступає характерною рисою спадкового права [1, с. 200]. Від правильного розуміння сукупності юридичних фактів, як підстав виникнення участі у спадкових правовідносинах, залежить момент виникнення відповідних суб'єктивних цивільних прав та обов'язків, що належать їх учасникам.

Постановка завдання. У чинному цивільному законодавстві такий момент вступу окремих учасників спадкових правовідносин визначений не зовсім чітко, що обумовлює неоднозначність правозастосовної практики в частині моментів набуття прав та обов'язків останніми. Слід зазначити, що особливо гостро стоїть питання з приводу моменту виникнення суб'єктивних прав щодо спадщини у спадкоємців, адже з моментом прийняття ними спадщини вирішується ряд інших важливих питань, зокрема тих, що пов'язані із боргами спадкодавця і не тільки. Як вірно відзначає Н. В. Черногор, умовою відповідальності спадкоємця за боргами спадкодавця є факт прийняття спадщини [2, с. 35].

На проблемних аспектах досліджуваної проблематики зосереджували увагу такі науковці, як: Ю. О. Заїка, О. Є. Кухарев, С. О. Бородовський, Л. В. Козловська, В. В. Васильченко та інші. На сьогодні проблема себе не тільки не вичерпала, а навпаки, набрала актуальності з огляду на неоднозначну судову практику останніх років. З урахуванням зазначеного, в межах цієї статті спробуємо охарактеризувати юридичні факти, на підставі яких виникає участь спадкоємців у спадкових правовідносинах та момент набуття ними прав щодо спадщини.

Результати дослідження. Момент виникнення прав на спадщину спадкоємцями пов'язаний із наявністю юридичних фактів (юридичні факти спадкування за законом та юридичні факти спадкування за заповітом), які В. В. Васильченко відносить до так званої першої групи юридичних фактів спадкового правонаступництва. Автор відзначає, що вони є свого роду передумовами виникнення права спадкування, які закріплюються в своїй сукупності на момент відкриття спадщини. Наявність останніх на момент відкриття спадщини, вказує науковець, конче необхідна, задля того, щоб можна було достовірно встановити, хто є спадкоємцем небіжчика, кого буде закликано до спадкування майна після смерті померлого [3, с. 75].

Однак завершальним юридичним фактом юридичного складу виникнення права спадкоємця на спадщину є акт прийняття спадщини. Саме цим актом завершується формування юридичного складу спадкового правонаступництва, яке призводить до виникнення у спадкоємця права на спадщину, як єдину цілісну систему суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. Прийняття спадщини є актом виключного значення, оскільки саме в момент її прийняття наступає спадкове правонаступництво, яке має зворотню силу стосовно часу відкриття спадщини [3, с. 75]. Таким чином, прийняття спадщини, як впливає із наведеного, а також статей 1268, 1269 ЦК України є необхідною умовою для придбання спадщини спадкоємцем. Саме з прийняттям спадщини як одностороннім правочином розпочинається виникнення у спадкоємців суб'єктивних прав щодо неї.

Разом з тим, якщо для рухомих речей, що входять до складу спадщини, момент виник-

нення права власності щодо спадкового майна та момент прийняття спадщини збігаються, то для нерухомого майна, якщо таке є у складі спадщини, передбачений виняток із правила, наведеного вище. Іншими словами, як відзначається у літературі, момент виникнення належності речі спадкоємцеві і є моментом виникнення в останнього права власності на рухоме річ, що входить до складу спадщини [4, с. 93].

До 2013 р. у ЦК України містилась стаття 1299, відповідно до ч. 1 якої визначалось, що якщо у складі спадщини, яку прийняв спадкоємець, є нерухоме майно, спадкоємець зобов'язаний зареєструвати право на спадщину в органах, які здійснюють державну реєстрацію нерухомого майна (ст. 182 цього Кодексу). А у ч. 2 ст. 1299 ЦК України зазначалось, що право власності на нерухоме майно виникає у спадкоємця з моменту державної реєстрації цього майна. Проте Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із запровадженням державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [5] від 4 липня 2013 р. статтю 1299 із ЦК України виключено.

Таким чином, процедура державної реєстрації нерухомого майна, що входить до складу спадщини, здійснюється на підставі спеціального Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [6] (далі – Закон) від 1 липня 2004 р. У ст. 4 цього Закону визначено перелік прав та обтяжень, що підлягають державній реєстрації, серед них – і право власності на нерухоме майно. А це означає, що право власності на рухоме річ, яка входить до складу спадщини, виникає з моменту державної реєстрації цього майна. А тому постає питання, яким чином виходити із ситуації, якщо спадкоємець не зареєстрував майно, що входить до складу спадщини, проте прийняв її, чи прийнявши спадщину, помер, не одержавши свідоцтва про право на спадщину і з яким юридичним фактом пов'язується належність спадкової маси спадкоємцю (прийняттям спадщини чи державною реєстрацією майна, що входить до складу останньої).

Відповідь на окреслене питання, очевидно, лежить в площині характеристики прав, яких набуває спадкоємець прийнявши спадщину, у складі якої є нерухоме майно. Серед юристів-практиків переважає думка, що до моменту державної реєстрації спадщини спадкоємець вважається таким, що прийняв спадщину (має право на спадщину), але не є власником відповідної нерухомої речі [4, с. 95]. На підтвердження цієї позиції автори статті, опублікованої на сторінках наукового видання «Часопис цивільного та кримінального судочинства» П. О. Гвоздик та С. О. Бородовський наводять чисельні помилки, що мають місце в судовій практиці – ухвалення судами рішень про задоволення позову і визнання права власності спадкоємця на нерухоме майно, яке входить до складу спадщини, всупереч особливостям правового регулювання, що встановлювалось ч. 2 ст. 1299 ЦК України (зараз – Законом); обґрунтування належності речі спадкоємцеві у зв'язку із прийняттям ним спадщини, що посвідчується довідками органів місцевого самоврядування; визнання судами права власності ще до моменту його державної реєстрації і реєстрації на нього прав; встановлення права власності, а не його визнання; визнання права власності у цій категорії справ «на майбутнє» [4, с. 94-96].

Такі «оригінальні» за змістом рішення очевидно, є свідченням відсутності єдності у правозастосуванні у цій сфері відносин, та, по суті, викривляють доктринальні та законодавчі підходи щодо моменту виникнення права власності на нерухоме майно, що входить до складу спадщини. Як зазначає С. Костюкович, суди першої інстанції з різних причин (відсутність власне спору та, як наслідок, потенційного апеляційного оскарження рішення, прагнення допомогти людям вийти із «патової» ситуації, з інших міркувань) визнають право власності на спадкове майно саме як на об'єкти нерухомого майна. Таких випадків поки-що більшість. Проте достатньо відповідачу або будь-якій зацікавленій особі, не залученій до участі у справі, прав якої стосується це рішення, оскаржити його в апеляційному порядку, і можна стверджувати напевно, що таке рішення суду першої інстанції буде скасоване [7].

Якщо слідувати «букві закону», що втілена у ст. 4 Закону, вірним, на нашу думку, є такий варіант правозастосування, що відображений в ухвалі Верховного суду України від 29 жовтня 2008 р. у справі № 6-4504св08, де зазначено, що висновок суду не узгоджується

з нормою ч. 2 ст. 1299 ЦК, відповідно до якої право власності на нерухоме майно виникає у спадкоємця з моменту державної реєстрації цього майна на відміну від часу виникнення права власності на інше спадкове майно (ч. 5 ст. 1268, ч. 3 ст. 1223 ЦК) [8].

Враховуючи наведене, постає питання: які ж права виникають у спадкоємця на момент прийняття спадщини, у складі якої є нерухоме майно? Відповідь на поставлене запитання, на нашу думку, криється в площині аналізу таких категорій як спадкування та набуття права власності на спадщину. У вітчизняній юридичній літературі таке розмежування було здійснено Л. В. Козловською, яка у результаті проведеного дослідження дійшла висновку, що право на спадщину як майнове право виникає з часу прийняття спадщини – вчинення спадкоємцем правочину прийняття спадщини, а також за сукупністю умов, встановлених законодавцем для спадкування у порядку спадкової трансмісії (ст. 1276 ЦК). На думку науковця, це не суперечить положенням законодавства, згідно з якими право власності на об'єкти нерухомого майна в порядку спадкування виникає з моменту державної реєстрації цього майна, адже йдеться про різні майнові права: в першому випадку набувається право на спадщину в цілому (об'єкт спадкування), а в другому – право власності на об'єкт нерухомого майна. У разі смерті спадкоємця, який прийняв спадщину, але не одержав свідоцтва про право на спадщину (статті 1296, 1297 ЦК) та (або) не здійснив його державної реєстрації, право на набутої спадщину входить до складу спадщини, що відкрилась [9, с. 151].

Таким чином, авторка цілком вірно обґрунтовує доцільність розмежування понять право на спадщину та право власності на спадщину та вказує, що з моменту прийняття спадкоємцем спадщини виникає право на неї як майнове право. На підтвердження правильності наведеної позиції Л. В. Козловської наведемо ухвалу ВССУ від 05 грудня 2012 р. у справі за № 6-39992св12, в межах якої обумовлено, що у відповідності із ч. 5 ст. 1268 ЦК України незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини та згідно із ч. 3 ст. 1296 ЦК України відсутність свідоцтва про право на спадщину не позбавляє спадкоємця права на спадщину. Статтею 1297 ЦК України встановлено обов'язок спадкоємця звернутися за свідоцтвом про право на спадщину на нерухоме майно. Проте нормами цієї статті, так само як й іншими нормами цивільного права, не визначено правових наслідків невиконання цього обов'язку у виді втрати права на спадщину. Виникнення права на спадщину у спадкоємця (яке пов'язується з її прийняттям) як майнового права зумовлює входження права на неї до складу спадщини після смерті спадкоємця, який не одержав свідоцтва про право на спадщину та/або не здійснив його державної реєстрації [10].

У межах наведеної вище ухвали ВССУ чітко простежується сприйняття права спадкоємця, яке виникає з моменту прийняття спадщини як майнового права. Висловлений у ухвалі підхід також перегукується із змістом п. 27 постанови Пленуму Верховного суду України від 30 травня 2008 р. № 7 «Про судову практику у справах про спадкування» з приводу того, що зволікання з виконанням зобов'язань, передбачених ч. 1 ст. 1297, ч. 1 ст. 1299 ЦК (сьогодні – Законом), щодо оформлення права на спадщину, у складі якої є нерухоме майно, або їх невиконання не позбавляє спадкоємця права на спадщину [11].

Ключовим моментом сприйняття наведеної вище позиції слід вважати Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування» від 16.05.2013 р., де вказано, що при розгляді справ про визнання права власності на спадкове нерухоме майно у випадках, якщо спадщина прийнята, проте спадкоємцем не було одержано свідоцтво про право на спадщину або не здійснено державну реєстрацію права на спадщину, слід брати до уваги, що законодавець розмежує поняття «виникнення права на спадщину» та «виникнення права власності на нерухоме майно, що входить до складу спадщини», і пов'язує із виникненням цих майнових прав різні правові наслідки [12]. У такому ж ключі розв'язано цю проблему у Постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 07.02. 2014 р. № 5 «Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав», де наголошується, що незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини (частина п'ята статті 1268 ЦК), проте право власності на нерухоме

майно у разі прийняття спадщини виникає у спадкоємця з моменту державної реєстрації речового права на нерухоме майно (стаття 19 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень») та вказується на доцільності розмежування судами таких категорій як «право на спадщину як майнове право (об'єкт спадкування)» та «виникнення права власності на спадкове майно як на об'єкт нерухомого майна» [13].

У цьому зв'язку варто навести також правову позицію, висловлену Верховним судом України у справі за № 6-164цс12 від 23 січня 2013 року: «У спадкоємця, який у встановленому законом порядку прийняв спадщину, права володіння та користування спадковим майном виникають з часу відкриття спадщини. Такий спадкоємець може захищати свої порушені права володіння та користування спадковим майном відповідно до глави 29 ЦК України. Якщо у складі спадщини, яку прийняв спадкоємець, є нерухоме майно, право розпорядження нерухомим майном виникає в нього з моменту державної реєстрації цього майна (ч. 2 ст. 1299 ЦК України)» [14]. Хоча варто зазначити, що наведена вище позиція Верховного суду України була піддана критиці окремими цивілістами. Так, зокрема О. П. Печений зауважує, що, висловлюючи таку правову позицію, Верховним судом України було здійснено спробу так званого «розщеплення» права власності, через вказівку на те, що спадкоємець, який прийняв спадщину, набуває з часу її відкриття речові права на успадковану квартиру – право володіння та право користування нею, і відповідно, право на захист цих прав, а право розпорядження виникає в позивача з часу державної реєстрації його права власності [15, с. 158-159]. Втім, таку критику вважаємо безпідставною, адже про «розщеплення» права власності можна вести мову тоді, коли воно існує, а до моменту державної реєстрації право власності на об'єкт нерухомого майна не існує як таке, а, отже, наведена правова позиція Верховного суду України є відображенням сприйняття доцільності розмежування таких категорій як право на спадщину як майнове право та виникнення права власності на спадкове майно як на об'єкт нерухомого майна, з чим абсолютно погоджуємось.

У контексті цієї проблематики, слід зауважити, що розмежування понять «право на спадщину як майнове право» та «виникнення права власності на спадкове майно як на об'єкт нерухомого майна» характерне не тільки щодо спадщини, до складу якої входить нерухоме майно. Правовий режим окремих об'єктів спадкування, наприклад, цінних паперів, обумовлює, на нашу думку, перспективність перенесення такого розмежування і в площину моментів набуття прав та права власності на цінні папери як об'єкти цивільних прав. Так, у юридичній літературі абсолютно вірно відзначається, що при спадкуванні моментом набуття корпоративних прав слід визначити момент прийняття спадщини, який має зворотню силу з часу відкриття спадщини [16, с. 4]. Якщо розвивати наведені міркування, то, скажімо, момент виникнення прав за такими цінними паперами як акції (прав на об'єкт спадкування), що входять до складу спадщини, пов'язується із моментом прийняття спадщини, а підтвердженням прав на цінні папери (права власності на цінні папери), що існують в бездокументарній формі (у наведеному нами прикладі – акцій), а також обмежень прав на цінні папери, як відзначається у Законі України «Про депозитарну систему» [17], є обліковий запис на рахунок в цінних паперах депонента в депозитарній установі. Таке розмежування можливе і в частині інших об'єктів цивільних прав з особливим правовим режимом при їх спадкуванні.

Висновки. Підсумовуючи, слід наголосити, що правильний підхід до моменту виникнення прав щодо спадщини у спадкоємців має значення не тільки щодо них, а й щодо інших учасників спадкових правовідносин, реалізація суб'єктивних прав яких ставиться у залежність від моменту прийняття спадщини спадкоємцями (відказоодержувачі, кредитори спадкодавця тощо). Момент виникнення права щодо рухомого майна, яке входить до складу спадщини, пов'язаний із правовим режимом цього майна і, за загальним правилом, збігається із моментом її прийняття.

Коли ж йдеться про нерухоме майно, яке входить до складу спадщини, то у момент прийняття спадщини у спадкоємця виникають майнові права щодо об'єкта спадкування, у той час як момент виникнення права власності пов'язаний із державною реєстрацією цього майна. Розмежування судами зазначених категорій при розгляді справ, пов'язаних із визнанням

права власності на спадщину, дозволить забезпечити єдність правозастосування у цій сфері відносин та зберегти усталені доктринальні та законодавчі підходи щодо моменту виникнення права власності та базових категорій спадкового права, пов'язаних із прийняттям спадщини.

Список використаних джерел:

1. Заїка Ю. О. Спадкове право України [Текст] // О. Ю., Є. О. Рябоконт. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 332 с.
2. Черногор Н. В. Відповідальність спадкоємців за борги спадкодавця : проблема потребує законодавчого вирішення / Н. В. Черногор // Часопис цивілістики. – 2013. – Випуск 15. – С. 31-35.
3. Васильченко В. В. Юридичні факти в динаміці спадкового правонаступництва / В. В. Васильченко // Вісник Запорізького державного університету. – 2003. – № 1. – С. 74-78.
4. Гвоздик П. О., Бородовський С. О. Проблеми позову про визнання права власності на нерухоме майно, що входить до складу спадщини / П. О. Гвоздик, С. О. Бородовський // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2013. – № 1 (10). – С. 92-103.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із запровадженням державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України (прийнятий 04 липня 2013 р.) // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 20-21. – Ст. 708.
6. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України (прийнятий 1 липня 2004 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 51. – Ст. 553.
7. Костюкович С. Право власності на спадкове майно : існуючі проблеми та шляхи вирішення / С. Костюкович // Юридичний вісник України. – 2011. – № 39.
8. Ухвала Верховного Суду України від 29 жовтня 2008 р. у справі № 6-4504св08 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>.
9. Козловська Л. В. Співвідношення понять спадкування та набуття права власності в порядку спадкування / Л. В. Козловська // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2013. – № 1 (10). – С. 143-151.
10. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05 грудня 2012 р. у справі № 6-39992св12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>.
11. Постанова Пленуму Верховного суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30 травня 2008 року № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/5B625D1712090FB4C225747A002C7FA1?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=5B625D1712090FB4C225747A002C7FA1&Count=500&>.
12. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування» від 16.05.2013 р. № 24-753/0/4-13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13>.
13. Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 07.02.2014 р. № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0005740-14>.
14. Постанова Верховного суду України від 23 січня 2013 року у справі № 6-164цс12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/81b1cba59140111fc2256bf7004f9cd3/9837ac0daa267224c2257b030043444d?OpenDocument>.
15. Печений О. П. Значення державної реєстрації у спадкових правовідносинах / О. П. Печений // Проблеми цивільного права та процесу: матеріали наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті професора О. А. Пушкіна (25 травня 2013 р.). – Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ, Золота миля, 2013. – С. 157-159.
16. Сіщук Л. В. правонаступництво у корпоративних правовідносинах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Л. В. Сіщук – К., 2014. – 19 с.
17. Про депозитарну систему України : Закон України (прийнятий 6 липня 2012 р.) //

